

ՍԱԹԵՆԻԿ ԴԱՆԻԵԼՅԱՆ

*Բաթումի Սուրբ Փրկիչ հայկական եկեղեցուն կից
Մեսրոպ Մաշտոց կիրակնօրյա դպրոցի և հրեական
Խեսեդ ցվի բարեգործական ընկերության հոգեբան–
մանկավարժ, Գրիգոր Նարեկացի համալսարանի
պարվավոր դոկտոր:*

ԴԵՌԱՀԱՍՈՒԹՅԱՆ ՃԳՆԱԺԱՄԻ ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ

Հանգուցային բառեր և արտահայտություններ՝ դեռահասություն, դեռահասության ճգնաժամ, ճգնաժամի տեսությունները, տեսությունների պատմական ակնարկ, ճգնաժամի բնութագրերը:

Սթ. Հոլլն առաջիններից էր, ով անդրադարձավ դեռահասության շրջանի ճգնաժամի հիմնախնդրին: Հեղինակի կողմից այս ճգնաժամը անվանվում է «ինքնագիտակցության ճգնաժամ», որի հաղթահարումը հանգեցնում է դեռահասի սեփական անհատականության զգացողության արթնացմանը: Ս. Հոլլը ճգնաժամի ընթացքը դիտարկում է երեք տեսանկյունից՝ ծնողների հետ կոնֆլիկտների, տրամադրության հաճախակի անկումների և համարձակ վարքի ամենատարբեր դրսևորումների: Է. Շպրանգերը 14–17 տարիքային շրջանը դիտարկում է որպես կախվածությունից ազատման շրջան: Շ. Բյուլերը դեռահասության ճգնաժամը կապում է սեռական հասունացման հետ՝ առանձնացնելով ճգնաժամի բացասական և դրական փուլերը: Հեղինակը նեգատիվ փուլն անվանում է «կյանքի մերժման», իսկ դրական փուլը՝ կյանքի հաստատման փուլ: Բացասական շրջանին բնորոշ են գերզգայնությունը, գրգռվողականությունը, տագնապայնությունը, ագրեսիան, իսկ դրականը շրջանում նոր հետաքրքրություններ են արթնանում, դրական հուզական երանգ է ի հայտ գալիս:

Ա. Ֆրեյդը դեռահասությունը համարում էր ինտենսիվ փոփոխությունների շրջան: «Այդ փոփոխությունները՝ նշում է հեղինակը,՝ կարող են պայմանավորված լինել բնագոյան հակումներով, ինչպես և տեղի է ունենում դեռահասության շրջանում» [9, էջ 324]: Փոփոխության կարող են ենթարկվել թե՛ անձի ինքնավերաբերմունքը, թե՛ սիրո օբյեկտները, թե իդեալները: Եթե նախկինում երեխայի համար ծնողն էր հանդես գալիս որպես իդեալ, ապա այժմ արդեն այդ կապը որոշակիորեն խզվում է՝ վերջինիս դրդելով նոր իդեալների որոնման: Դեռահասության շրջանում նկատելի են նաև բարոյական վարքի որոշ խանգարումներ, մասնավորապես 11–14 տարիքային շրջանում դեռահասները դառնում են անկանխատեսելի՝ հաճախ փախչում են տանից, գողություն անում, ակոհոլ օգտագործում և այլն [9]: Այս շրջանում ի հայտ են գալիս այնպիսի հակասական դրսևորումներ, ինչպիսիք են էգոիզմը, նարցիսական էքսպանսիան, ինքնատեղությունը, սերը և ատելությունը մերձավորների նկատմամբ, միմյանց հանդեպ ջերմությունը և անտարբերությունը: Ըստ Է. Էրիքսոնի, դեռահասության ճգնաժամը նույնականության և դերերի շփոթի ճնաժամ է: Հեղինակը նշում է, որ սեփական անձի նույնականության խնդրի շուրջ ծավալվող կասկածները հաճախ կարող են նաև փսիխոտիկ դրսևորումներ ունենալ: Փ. Բլոսը դեռա-

հասության շրջանը բաժանում է վաղ, միջին և ուշ փուլերի և տեղակայում այն 11–20 տարիքային շրջանում: Առաջին փուլի խնդիրը սեփական անձի, իր ինչպիսին լինելու, իր գործողությունների համար պատասխանատվության զգացողության և գեր – ես – ի ձևավորումն է: Երկրորդ փուլի խնդիրը « անդառնալի իրադարձությունների և մասկության տրավմաների ընդունումն է»: Հաջորդ փուլում դեռահասը սկսում է հետաքրքրվել իր անցյալի պատմությամբ՝ իր արմատներով, ծնունդով: Հոգեվերլուծության մեջ հատկապես կարևորվում է երրորդ փուլը, որը, ըստ հեղինակի, դեռահասի սեռային նույնականության և սեքսուալ նախասիրությունների համատեղման փուլն է, որը և ենթադրում է այս շրջանում դրսևորվող բխսեքսուալ կոնֆլիկտների հարթումը:

Դեռահասության շրջանի ճգնաժամը խորապես ուսումնասիրվել է Լ. Ս. Վիգոտսկու կողմից: Հեղինակը ճգնաժամի ընթացքը բաժանում է երկու՝ բացասական (13–14 տ) և դրական (15–17 տ) փուլերի: Դեռահասության շրջանի հիմնական առանձնահատկություններից մեկը, ըստ Լ.Ս. Վիգոտսկու, հետաքրքրությունների փոփոխությունն է ու դրա հետևանքով նոր պահանջմունքների ձևավորումը, իսկ դրա հիմքում կարելի է տեսնել սեռահասունացման գործընթացը: «Սեռահասունացման հապաղման դեպքում հետաքրքրությունների ճգնաժամը ևս ժամանակի մեջ տեղափոխվում է...» [2, էջ 265]: Նախկինում ունեցած հետաքրքրությունների փոխարինումը նոր հետաքրքրություններով իրականում այդքան էլ հեշտ չէ, հեղինակն այս առիթով մեջ է բերում Պետերսի խոսքերը, որոնցում ասվում էր՝ «Դեռահասի համար այս փուլը բնորոշվում է առաջին հերթին ընդհանուր անորոշությամբ, ուժեղ գրգռվածությամբ, տրամադրության

կտրուկ տատանումներով, բողոքով...» [2, էջ 265]: Լ. Բոժովիչը դեռահասության ճգնաժամը կապում է «հոգևոր աճի և հոգեբանական ստատուսի փոփոխման հետ», որը հաճախ ուղեկցվում է խորը ինքնաանբավարարվածության զգացողությամբ. «Կորչում է ինքն իր հետ նույնականացումը, այսօրվա կերպարը չի համապատասխանում իր մասին ունեցած նախկին պատկերացումների հետ...»: [1, էջ 266–267]: Վ. Ս. Մուխինան նշում է, որ դեռահասության շրջանում ճգնաժամի դրսևորման ընթացքում ի հայտ են գալիս մեծ դառնալու, ինքնուրույնության, ինքնահաստատման և մի աշարք այլ պահանջմունքներ: «Այդ ձգտումների չբավարարումը, – նշում է հեղինակը, – դեռահասի մեջ առաջացնում է այդ տարիքին բնորոշ աֆֆեկտիվ ապրումներ, որոնք հաճախ պատճառ են դառնում շրջապատի և նաև երբեմն ինքն իր հետ կոնֆլիկտների ձևավորման» [5, էջ 176]: Մուխինան առաջ է քաշում նաև իր վարկածը՝ կապված ճգնաժամի դրսևորման հիմքում ընկած պատճառների հետ: Հեղինակը գրում է. «Գրականության մեջ առկա տվյալների և սեփական հետազոտությունների համաձայն մենք ենթադրում ենք, որ դեռահասության ճգնաժամը կապված է այս փուլում ինքնագիտակցության նոր մակարդակի ձևավորման հետ, որի բնութագրերից մեկը դեռահասի ինքն իրեն որպես անձ ճանաչելու ընդունակությունն է... » [5, էջ 178]: Դեռահասության շրջանում ճգնաժամի դրսևորման առանձնահատկությունների, դրանք պայմանավորող գործոնների մասին խոսելիս, շատ հեղինակներ կարևորում են օրգանիզմում տեղի ունեցող ֆիզիոլոգիական փոփոխությունների, հատկապես սեռահասունացման հանգամանքը: Օրինակ, Ա. Պրիխոժանը, ընդգծում է, որ հենց սեռահասունացումն է

հաճախ նպաստում դեռահասի մեջ դյուրագրգռության, անհավասարակշռության, իմպուլսիվության և այլ ախտանիշների դրսևորմանը: Մեռահասունացման արդյունքում, ըստ հեղինակի, ակտուալանում է սեռական մղումը, որը հաճախ պարզորոշ չի գիտակցվում դեռահասի կողմից. «Այն հիմք է տալիս սպեցիֆիկ տազնապների դրսևորմանը, որոնք կապված են ֆիզիկական ես–ի, մարմնի ձևի հետ, և որոշում են համապատասխան ճգնաժամային ախտանիշները»,– ընդգծում է հեղինակը: Ճգնաժամի ընթացքում ծնող–երեխա փոխհարաբերությունների վատթարացումը, Ա. Պրիխոժանը մեկնաբանում է հետևյալ կերպ. «Այս շրջանում դրսևորվող մեծերին հակադրվելու, նոր դիրք գրավելու ձգտումները ոչ միայն անհրաժեշտ են, այլ նաև արդյունավետ են անձի ձևավորման համար» – նշում է հեղինակը[7, էջ 178]՝ հավելելով, որ համաձայն իր կողմից անց կացված էմպիրիկ հետազոտությունների, նման բախման տեղի չունենալու պարագայում դեռահասի մոտ ի հայտ է գալիս «կախվածության ճգնաժամ», որի հետևանքով հետագայում՝ 17–18 տարեկան հասակում, ճգնաժամը առավել սուր ընթացք է ունենում [7]: Ինչպես գիտենք, սեռահասունացման ընթացքում էապես փոխվում է դեռահասի ֆիզիկական տեսքը, ինչը հատկապես աղջիկներին, հաճախ ոչ աղեկվատ եզրահանգումներ անելու, ինքնաքննադատական վերաբերմունքի առիթ է տալիս: Նման ապրումների հետևանքով հաճախ անկում է ապրում անձի ինքնագնահատականը: Ն. Տոլստիխը, անդրադառնալով վերոնշյալ խնդրին, մասնավորապես նշում է՝ «Դեռահասի համար, ով բազմաթիվ ֆիզիկական և ֆիզիոլոգիական փոփոխությունների կրողն է, դժվար է պահպանել իր ամբողջականության սուբյեկտիվ զգացողությունը, իր ես–ի՝

կայունության կամ նույնականության զգացողությունը, ինչն իր հերթին նպաստում է բազմաթիվ խնդիրների ի հայտ գալուն» [Ըստ՝ 4, էջ 65]:

Կ. Դոուլինգը նշում է, որ ճգնաժամային այս փուլում հատկապես աղջիկների մոտ դիտանեն պահելու հակումը խիստ տարածված է, որի հետևանքով սերոտոնինի մակարդակը օրգանիզմում ընկնում է՝ պատճառ դառնալով հաճախակի դեպրեսիաների: Այն պարագայում, երբ տղաները սկսում են հպարտանալ իրենց մարմնով, աղջիկները սովորաբար սկսում են թերագնահատել իրենց: Հատկապես աղջիկների մոտ արտաքին տեսքի հետ կապված մտորումները այնքան են սրվում, որ մինչև անգամ սուիցիդալ վարքի դրսևորումներ են ունենում (հեղինակը հատկապես շեշտում է 13–16 տարեկանները): Շուրջ քսան հազար դեռահասների սեփական մարմնի նկատմամբ վերաբերմունքի հետազոտությունները ցույց տվեցին, որ տղաները հպարտ են իրենց հետ տեղի ունեցող ֆիզիկական փոփոխություններով, մինչդեռ աղջիկների մեծամասնությունը գտնում է, որ փոփոխությունների արդյունքում դարձել են ավելի տգեղ և հաճախ ամոթի զգացողություն են ունենում սեփական մարմնի, կազմվածքի համար: Ըստ Հ. Ռեմշմիդտի, դեռահասներին բնորոշ առանձնահատկություններից է նաև սեփական կարևորության զգացողության գիտակցումը և ինքնագնահատականի տատանումները, որոնք ևս կախված են շրջապատի գնահատականներից՝ հասակակիցների հետ համեմատվելու անձի ձգտումներից: Ի. Մակկինա–Պիսի կողմից առանձնացվում են դեռահասին բնորոշ հինգ ամբիվալենտ կետեր, որոնք էլ հաճախ ճգնաժամը ուղղորդող հանգամանք են հանդիսանում, դրանք են՝ մեծերի կողմից վերահսկման ցանկության դեմ պայ-

քար – իշխվելու ցանկություն, մտերիմ հարաբերությունների հաստատման ցանկություն – վախ ինտիմությունից, ապագայի շուրջ մտքեր– կենտրոնացում ներկայի վրա, անկախ լինելու ցանկություն– մեծերի կողմից հոգատարության և օգնության ակնկալում, սեռական հասունություն– սեռական հարաբերության հոգեբանական անպատրաստություն: Դեռահասության շրջանում ինքնագնահատականի շուրջ խնդիրներին անդրադարձել է Դ. Ֆեդելշտեյնը: Հեղինակը, խոսելով դեռահասներին բնորոշ բացասական ինքնագնահատականի մասին, նշում է դրա պայմանավորվածությունը հասարակության կողմից ընդունված լինելու պահանջմունքի բավարարման առկա խնդիրներով: Բացի այդ՝ հեղինակը հավելում է նաև, որ 10–11 տարեկան հասակում տղաների 34 և աղջիկների 26 տոկոսին բնորոշ է իր անձին բացասական հատկանիշների, բնութագրիչների վերագրումը: Լ. Շնայդերը գտնում էր, որ դեռահասության ճգնաժամի ընթացքում տեղի է ունենում նախկին հոգեկան կառույցների արմատական վերակառուցում, բարոյական նոր պատկերացումներ և սոցիալական դիրքորոշումներ են ձևավորվում անձի մեջ:

Ըստ Ե. Մուրաշովայի, աղջիկների մոտ ճգնաժամը դրսևորվում է 11–16 տարեկանում, տղաների մոտ՝ 12–18: Նա մասնավորապես նշում է, որ աղջիկների մոտ ճգնաժամը սովորաբար ավելի մեղմ ընթացք է ունենում և շուտ է ավարտվում ի համեմատ տղաների: Այդ հանգամանքը, ըստ հեղինակի, կարելի պայմանավորել այն փաստով, որ ինքնորոշման պահանջը հասարակության մեջ սովորաբար ավելի կտրուկ է դրվում տղաների առջև: Ամրիկացի որոշ հեղինակներ գտնում են, որ դեռահասների վրա մեծ ազդեցություն է ունենում այն ժամանակաշրջանը,

որում նրանք ապրում են, դեռահասները, առավել քան հասարակության մյուս անդամները, զգայուն են պատերազմների, տնտեսական ճգնաժամերը, կրոնական հեղափոխությունների հանդեպ: Դեռահասության ճգնաժամը հաճախ դժվարին է լինում ոչ միայն հենց իրենց՝ դեռահասների, այլ նաև վերջիններին ծնողների և հարազատների համար: Մ. Կլեն նշում է, որ դեռահասները ավելի հաճախ խուսափում են ծնողների հետ կոնֆլիկտներից՝ ձգտելով թաքցնել իրենց անթույլատրելի արարքները: Լ. Բոժովիչը, խոսելով այս տարիքում դեռահաս վարքի դրսևորումների շուրջ, նշում է, որ դեռահասները հաճախ հետաքրքրությունից դրդված ակոհող կամ թմրանյութ են փորձում, ինչը հաճախ նաև ցուցադրական բնույթ է կրում: Դեռահասության և պատանեկության շրջանները շատ հեղինակների կողմից մատնանշվում են որպես սուիցիդալ վարքի դրսևորման առավել տարածված շրջաններ՝ հատկապես առանձնացվում են 15–23 տարիքային ժամանակահատվածը: Ընդ որում, նման վարքի համար հաճախ հիմք են հանդիսանում ընտանեկան կոնֆլիկտները: Ըստ Ի. Կոնի, ճգնաժամի շրջանում հաճախ է հանդիպում այսպես կոչված «Վերթերի էֆֆեկտը», երբ դեռահասը դիմում է սուիցիդալ վարքի՝ ելնելով որևէ մեկի օրինակից: Ի. Պոգոդինը նշում է, որ աղջիկների մոտ ճգնաժամային փուլում սուիցիդալ վարքի դրսևորումները երկու– հինգ անգամ գերազանցում են տղաների ցուցանիշը: Ս. Սենը նշում է, որ վաղ դեռահասության շրջանում՝ 12–14 տարեկաններում սուիցիդալ, ագրեսիվ, «դաժան» վարքի դրսևորումները մեծամասամբ պայմանավորված են դեպրեսիայով: Նման վիճակում դեռահասի գտնվելու մասին են խոսում հաճախակի տրամադրության տատանումները, անկումները, ախորժակի բա-

ցակայությունը կամ շատակերությունը, անքնությունը կամ քնկոտությունը, ցածր ինքնագնահատականը և այլն: Պ. Սթիվենսը ուսումնասիրել է դեռահասության շրջանում սուիցիդալ վարքի դրսևորման և քնի խանգարումների միջև գոյություն ունեցող կապը: Ըստ հետազոտության արդյունքների՝ 15 – 17 տարեկան հասակում սուիցիդալ վարք դրսևորված դեռահասների մեծամասնությունը 12 – 14 տարեկանում ունեցել է քնի խանգարումներ [10]:

Ի. Պիլցինան, ուսումնասիրելով դեռահասության ճգնաժամի և այդ ժամանակահատվածում դրսևորվող դեհանտ վարքի առանձնահատկությունները, նշում է՝ «... մենք կարող ենք նշել այն փաստը, որ տարիքային ճգնաժամը ազդում է դեհանտ վարքի ձևավորման վրա, քանի որ դեհանտ վարք դրսևորող դեռահասների տարիքը համապատասխանում է դեռահասության ճգնաժամի սկզբի հետ» [6, էջ 154]:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Божович Л. И. Проблемы формирования личности: Избранные психологические труды. / Под ред. Д. И. Фельдштейна.— М.: Издательство «Институт практической психологии», Воронеж: НПО «МОДЭК» 1997. – 352 с.
2. Выготский Л.С. Педология подростка. Развитие интересов в переходном возрасте // Психология подростка.Хрестоматия / Сост. Фролов Ю.И.,— М., Российское педагогическое агентство, 1997. С. 232–285.
3. Дубровина И.В., Акимова М.К., Борисова Е.М.Рабочая книга школьного психолога, Москва: Просвещение, 1991 – с. 303.
4. Малкина-Пых И. Г. Справочник практического психолога. – М.: Эксмо, 2004. – 416 с.
5. Мухина В.С. Возрастная психология: феноменология развития, детство, отрочество. М.: Академия, 2000 . – 453 с. М.: Академия, 2000 . – 453 с.
6. Пыльцина И. Ю. Организация социально–педагогической деятельности с подростками девиантного поведения на этапе возрастного кризиса: диссертация кандидата педагогических наук: 13.00.01, Волгоград, 2007, 208 с.
7. Прихожан А. М.Проблема подросткового кризиса // Психологическая наука и образование. —1997. № 1. С. 82—87.
8. Тайсон Ф., Тайсон Р. Л. Психоаналитические теории развития. М.: «Когито–Центр», 2013. — 407 с.
9. Фрейд А. Толкования агрессии // Теория и практика детского психоанализа. Т. I. – М., Изд-во «Эксмо–пресс», 1999, С. 22–34.
10. Arnett, J. J. Adolescent storm and stress, reconsidered. American Psychologist, Vol 54(5), May 1999, 317–326.

АНАЛИЗ ИССЛЕДОВАНИЙ ПОДРОСТКОВОГО КРИЗИСА

САТЕНИК ДАНИЕЛЯН

Соискатель кафедры Развития и прикладной психологии АГПУ им. Х. Абовяна

В статье представлены теории и эмпирические исследования подросткового кризиса. В обзоре представлены взгляды как зарубежных, так Российских авторов. Анализируются также возрастные новообразования, способствующие подростковому кризису, а также поведенческие девиации в этом возрасте.

INVESTIGATION ANALYSIS OF TEENAGE CRISIS

SATENIK DANIELYAN

*Psychologist– Educator of the Mesrop Mashtots Sunday School, Holy Savior Church in Batumi and Jewish Khesed Tsvi charitable company,
Honorary Doctor of Grogor Narekatsi University*

The article reveals theories and empirical investigations of teenage crisis. The author takes into consideration the views and opinions of both Russian and foreign scholars. Teen age characteristics, behavior deviations and other problems are analyzed in the article.

Հոդվածի ներկայացման ամսաթիվը՝ 10.03.14 թ.